

BANK FAOLIYATI SAMARADORLIGINI BAHOLASH USULLARI

Pardayeva Shaxnoza Abdinabiyevna

TMI, “Bank hisobi va audit” kafedrası dots.v.b., PhD

Axtamova Mahliyo Narzullo qizi

TMI magistranti

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada mamlakatimizda bank faoliyati samaradorligi kontseptsiyasining nazariy jihatları o‘rganilgan, bank faoliyati samaradorligini baholashning kontest tahlil, so‘rov, ekspert baholash kabi usullari yortilgan. Shuningdek, so‘nggi yillarda mamlakatimizda tijorat banklari faoliyatiga doir statistik ko‘rsatkichlar tahlil qilingan.

***Kalit so‘zlar:** tijorat banklari, pul-kredit siyosati, banklar faoliyati samaradorligi, kontest tahlil, so‘rov, ekspert baholash usuli.*

METHODS OF ASSESSING THE EFFICIENCY OF BANK ACTIVITY

ANNOTATION

In this article, the theoretical aspects of the concept of the efficiency of banking activity in our country are studied, methods of assessing the efficiency of banking activity, such as contest analysis, survey, and expert evaluation, are highlighted. Also, in recent years, statistical indicators on the activity of commercial banks in our country have been analyzed.

***Key words:** commercial banks, monetary and credit policy, bank activity efficiency, contest analysis, survey, expert evaluation method.*

KIRISH

Iqtisodiy munosabatlarning o'zgarishi va bank tuzilmalarining roli ortib borayotgan sharoitda tashkilotlarning likvidligini saqlash uchun raqobatdosh ustunliklarni izlash dolzarb masala hisoblanadi. Jahon iqtisodiyotiga o'z ta'sirini o'tkazayotgan COVID-19 pandemiyasi, mamlakatlar o'rtasidagi o'zaro savdo urushlari oqibatlarini bilan bog'liq global iqtisodiy xatarlar moliyaviy vositachilar faoliyatining asosiy ko'rsatkichlaridagi o'zgarishlarni prognozlash imkoniyatlarini kamaytirmoqda.

Ushbu maqolani yozishdan maqsad bank faoliyati samaradorligini baholashning xorijiy mamlakatlar amaliyoti usullarini o'rganishdir. Ushbu maqsadga erishish uchun bank faoliyati samaradorligi kontseptsiyasini ko'rib chiqish, mamlakatimiz bank sektori faoliyatini tahlil qilish; bank faoliyatini baholash tizimini rivojlantirishning asosiy muammolarini tahlil qilish, bank faoliyatini baholashning asosiy usullarini tavsiflash kabi vazifalarni hal qilish lozim.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 12 maydagi "2020-2025 yillarga mo'ljallangan O'zbekiston Respublikasining bank tizimini isloh qilish strategiyasi to'g'risida"gi 5992-sonli farmoniga muvofiq, bank tizimi samaradorligini oshirish doirasida chora-tadbirlarni amalga oshirish belgilandi [1].

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

A.A.Omonov esa, bank resurslarini boshqarishda strategik rejalashtirish jarayoniga alohida e'tibor qaratish lozimligini shuningdek, moliyaviy resurslarni jalb etish va joylashtirishda muddatlar bo'yicha muvozanatlashtirish maqsadga muvofiqligi ta'kidlaydi [2].

T.M.Karaliyev, O.B.Sattarov va I.F.Sayfiddinovlar o'z tadqiqotlarida tijorat banklari faoliyatini tahlil etish subyektlari nuqtayi nazaridan ularni ikki turga: birinchidan, tashqi va ikkinchidan, ichki tahlilga bo'lishadi. Banklarning tashqi tahlili asosan, Markaziy bank, tashqi auditor tashkiloti va soliq inspeksiyalari tomonidan amalga oshirilishini ta'kidlashadi [3].

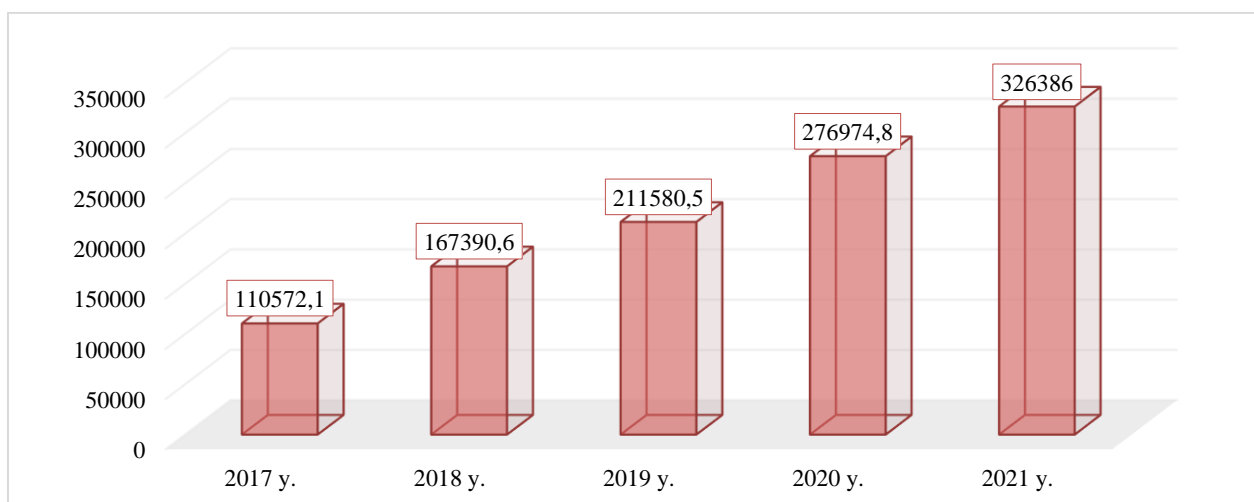
Tijorat banklari faoliyatini baholashda moliyaviy tahlilga asoslangan uslubiyot M.M.Gorbenko tomonidan ilgari surilgan bo'lib, mazkur uslubiyotga xos bo'lgan asosiy xususiyatlardan biri bank faoliyati natijalarini tahlil etishda mutlaq ko'rsatkichlardan foydalaniladi [4].

TAHLIL VA NATIJALAR

Bugungi kunda bozor iqtisodiyotini, jumladan, bank sektorini davlat tomonidan tartibga solish konsepsiyasini takomillashtirish zarurligi xolisona ta'kidlanmoqda. Hozirgi tuzum favqulodda sharoitlarda rivojlanib, eskirgan iqtisodiy va ijtimoiy munosabatlarni barbod qildi. Bugungi kunda bank sektorin faoliyatining har qanday davlat rivojlanishining eng muhim ustuvor yo'nalishlari qatoriga kiritish mumkin. Ushbu sektorning samarali ishlashi butun iqtisodiyotni rivojlantirish vektorini belgilaydi. Jahon iqtisodiyotida ro'y berayotgan o'zgarishlar munosabati bilan bank segmenti faoliyatida tub o'zgarishlar ro'y bermoqda.

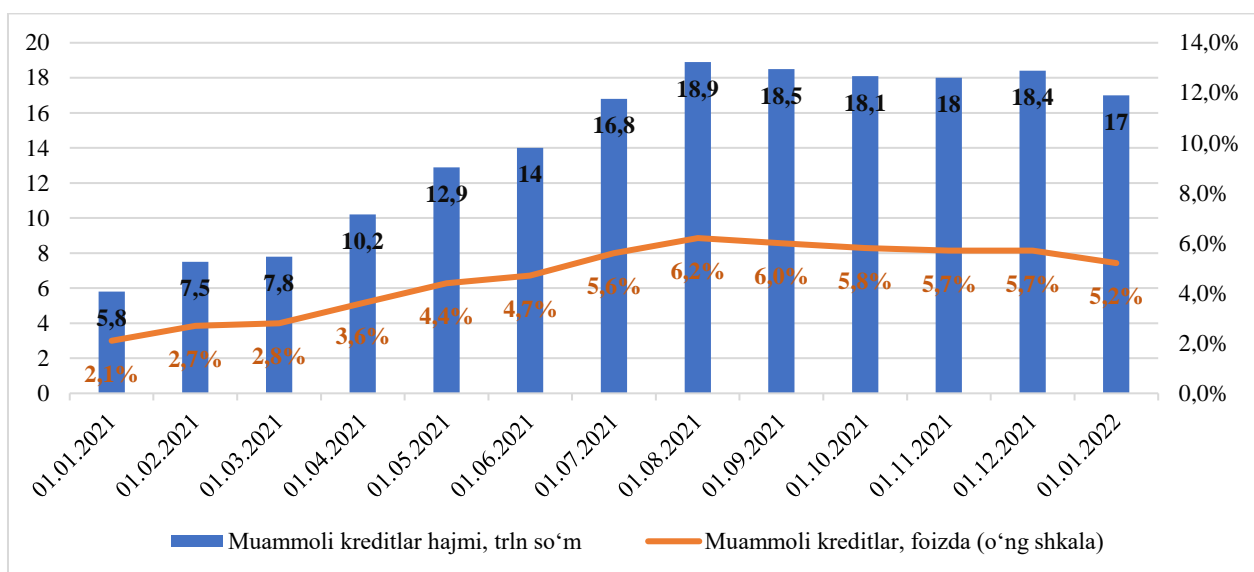
So'nggi yillarda mamlakatimizda makroiqtisodiy o'sishning barqaror sur'atlariga erishilishi iqtisodiyot tarmoqlarida faoliyat yurituvchi sub'ektlarning moliyaviy resurslarga bo'lgan ehtiyojini qoplash maqsadida ularga ajratiladigan kreditlar hajmining oshishini ta'minladi.

Xususan, tijorat banklari tomonidan iqtisodiyotning real sektoriga ajratilgan kreditlar hajmi 2021 yil yakuniga ko'ra 326,4 trln. so'mni tashkil etgan holda 2020 yildagi ko'rsatkichga nisbatan 49,5 trln. so'mga oshgan. Natijada, banklar kredit qo'yilmalarining YaIMga nisbati 2019 yildagi 42 foizdan 44 foizgacha oshdi.

1-rasm. Tijorat banklari tomonidan iqtisodiyotning real sektoriga yo'naltirilgan kredit qo'yilmalari qoldig'i [5]

Qayd etish joizki, 2021 yilda mamlakatimiz tijorat banklari aktivlarining 73,3 foizini kredit qo'yilmalari tashkil etgan. Banklar tomonidan kreditlash amaliyotini oqilona tashkil etilishi bankning barqaror daromad olishini hamda milliy iqtisodiyotning rivojlanishini moliyaviy ta'minlashning asosiy manbai sifatida xizmat qiladi.

2-rasm. Muammoli kreditlarning hajmi va jami kreditlardagi ulushi [5]

2021 yil 1 yanvar holatiga muammoli kreditlarning tarkibida iqtisodiyot tarmoqlari kesimida sanoatning ulushi 28 foizni, savdo va umumiy ovqatlanish 13 foizni, qishloq xo'jaligi 11 foizni, uy-joy kommunal xizmat ko'rsatish 8 foizni, qurilish 5 foizni, transport va kommunikatsiya, moddiy va texnik ta'minotni rivojlantirish 1 foizni hamda boshqa sohalarning ulushi 32 foizni tashkil etdi. Kreditlar tarkibida muddati o'tgan qarzlarning hajmining ortishi bilan bog'liq holda kreditlash hajmini istiqbolda yanada kengayishi bank tizimida moliyaviy nobarqarorlik holatining kuchayishiga olib kelishi mumkin.

1-jadval**Bank tizimi kapital va aktivlarining rentabellik ko'rsatkichlari (foizda) [5]**

Ko'rsatkichlar	2016	2017	2018	2019	2020	2021
	y.	y.	y.	y.	y.	y.
Aktivlarning rentabelligi	2,0	1,9	2,0	2,2	2,2	1,3
Kapitalning rentabelligi	17,9	17,1	16,2	13,8	10,3	6,1

Bank tizimi moliyaviy barqarorligini tahlil etish va baholashda qo'llaniladigan asosiy ko'rsatkich sifatida aktivlar va kapital rentabelligi koeffitsientlari namoyon bo'ladi. Yuqoridagi jadval ma'lumotlaridan mamlakatimiz bank tizimi moliyaviy barqarorligini ko'rishimiz mumkin, unga ko'ra 2021 yilda aktivlar rentabelligi ko'rsatkichi 1,3 foizni tashkil qilgan holda 2020 yilga nisbatan qariyb 1 foizli punktga pasaygan, mazkur holat tijorat banklari faoliyatini rivojlantirish borasida ta'sirchan chora-tadbirlarni amalga oshirish xususan, bank resurslarini daromadi yuqori bo'lgan sohalarga yo'naltirish zaruriyatini ifodalaydi.

Eng ko'p ishlatiladiganlardan biri kontekst tahlilidir. Ushbu usulning algoritmi umumiy aholining 5-10% ni tashkil etadigan bank tashkilotlari orasida namunani tuzishdan iborat. Ushbu tanlov tabaqalanish usuli yordamida tasodifiy tuzilgan bo'lib, unga ko'ra umumiy aholi mulkchilik turiga, xodimlar soniga, ulush kapitali tarkibiga, hududiy mavjudligiga, shuningdek, strategiyaning dominant turiga qarab shartli ravishda guruhlariga bo'lingan.

Ushbu tahlil jamoat mulki bo'lgan ma'lumotlarga asoslangan tanlangan mezonlar bo'yicha amalga oshiriladi. Ushbu usulning nochorligi axborotning mumkin bo'lgan to'liqsizligi, shuningdek, sub'ektning jamoatchilik oldida obro'sini yaxshilash uchun o'zi tomonidan ma'lumotlarni manipulyatsiya qilishi mumkin.

Ushbu usulning muammolaridan biri bu ma'lumotlarning yetishmasligi, chunki tashkilot juda cheklangan miqdordagi ko'rsatkichlar bo'yicha faoliyatni tahlil qilishi mumkin. Shu munosabat bilan, ushbu usulni so'rov usuli yoki manfaatdor tomonlar bilan suhbatlashish bilan to'ldirish lozim.

Yana bir tez-tez qo'llaniladigan usul so'rovdir. Bank faoliyati samaradorligini baholash uchun har xil turdagi so'rovlardan foydalaniladi. Mijozlarning so'rovi mijozlarga e'tibor qaratish bo'yicha muhim kamchiliklarni aniqlashga, mijozlarning ustun turini o'rganishga va to'plangan ma'lumotlarga asoslanib, mijozlar talablarini qondirish mexanizmini takomillashtirishga imkon beradi. Eng ishonchli natijalarga erishish uchun so'ralgan auditoriyani standart foydalanuvchilar va ekstremal foydalanuvchilarga qarab guruhlarga bo'lish kerak. Mijozlarning fikr-mulohazalari asosida ularning bank ishidan qoniqish darajasini aks ettiruvchi ko'rsatkichlar tizimi shakllantiriladi.

Keyingi tur - xodimlarning fikrlarini so'rov qilish. Bizning fikrimizcha, bu eng muhimlaridan biridir, chunki professional nuqtai nazardan ular tashkilot faoliyatidagi mavjud kamchiliklarni ko'rsatishi, shuningdek, tashkilot samaradorligini oshirish uchun yangi g'oyalarni taklif qilishlari mumkin.

Ushbu usulning oxirgi varianti tashkilotning yuqori rahbariyatini so'rovidir. Undan asosiy qaror qabul qiluvchilarning korporativ qadriyatlarga munosabati haqida ma'lumot olish uchun foydalanish mumkin. Bu holda natija menejerlar tomonidan banklarning korporativ ijtimoiy mas'uliyatini idrok etishini o'lchaydigan so'rov shkalasi bo'ladi, bu sof shaklda kredit tashkilotining ijtimoiy mas'uliyatli xatti-harakatlari haqida tasavvurga ega emas.

Ushbu usul tashkilotning mehnat salohiyatidan foydalanish bo'yicha kadrlar siyosatini to'g'ri optimallashtirish imkonini beradi. Ushbu usuldan to'g'ri foydalanish bank sektorining eng o'tkir muammolaridan birini hal qiladi. Ayni damda bank sektori faoliyatini tartibga soluvchi davlat haddan tashqari shishib ketgan. Ularning faoliyatini takrorlaydigan ko'plab bo'linmalar va holatlar mavjud. Shuning uchun bu tizimni boshqarish uchun samarali boshqaruv tizimini yaratish zarur.

Nazariy blok doirasidagi uchinchi usul ekspert baholash usulidir. Usul vakolatli mutaxassislar tomonidan muayyan masalalarni oqilona baholashni nazarda tutadi. Bank faoliyati samaradorligini baholash doirasida bu jarayon bir necha bosqichda amalga oshiriladi. Avvalo, kerakli mutaxassislar tanlovi mavjud. Keyin so'rov

o'tkaziladi va qiziqish masalasi bo'yicha ekspert xulosasi olinadi. Uchinchi bosqichda ekspert baholarini tahlil qilish va ularning izchillik darajasini o'rganish amalga oshiriladi. Yakuniy bosqichda natijalar umumlashtiriladi.

Shunday qilib, bank faoliyati samaradorligini baholashda nazariy blok usullaridan foydalanish mijozlarning tashkilot faoliyatidan qoniqishini o'rganishda, shuningdek, tashkilot tuzilmasidagi ijtimoiy samaradorlik darajasini o'rganishda qo'llanilishi kerak degan xulosaga kelishimiz mumkin.

MUHOKAMA

Har qanday tashkilot faoliyatida uning faoliyati samaradorligini baholash tizimi ajralmas ahamiyatga ega. Keyingi yillarda mamlakat iqtisodiyotida bank sektorining roli ortib borish tendentsiyasi kuzatilmoqda. Bu globallashtirish jarayonlarining tezlashishi va natijada iqtisodiyot strukturasi murakkabligi bilan bog'liq. Bu jarayonlar bank tashkilotlarining biznes modellarining o'zgarishi va ekotizimlarning paydo bo'lishi bilan birga keladi. Bank tuzilmalari samaradorligini tahlil qilish juda muhim jarayondir, chunki banklar katta mablag'lar oqimini to'playdi va yo'naltiradi, umuman iqtisodiyotga ham, xususan jamiyatga ham ta'sir qiladi.

Istiqbolda bank tizimining moliyaviy barqarorligini va raqobatbardoshligini oshirishda banklar o'z faoliyatida daromadlarni diversifikatsiyalash va ko'rsatiladigan xizmatlar ko'lamini kengaytirish, shuningdek sanoat korxonalarini bilan investitsion munosabatlarni rivojlantirish kabi masalalarga ustuvorlik berish lozim. Mazkur yo'nalishda moliyaviy barqarorlikni ta'minlash jarayoniga ijobiy ta'sir ko'rsatishga moliya va sanoat kapitali integratsiyasini kuchaytirish orqali erishish mumkin. Moliya va sanoat kapitali integratsiyasini ta'minlash asosida moliya-sanoat guruhlarini tashkil etish orqali bank faoliyatining diversifikatsiyalashuvi banklar daromadining oshishiga, investitsion salohiyatning yuksalishiga va kredit risklarini minimallashtirishga imkon yaratadi.

XULOSA

Bugungi kunga kelib, baholashning eng ko'p qo'llaniladigan usullari kontekstual tahlil, so'rovlar, o'zaro sharhlar, ekonometrik modellar va reytinglar hisoblanadi.

Ularning barchasi ham ijobiy, ham kamchiliklarga ega va bank tuzilmasi faoliyati haqida to‘liq tasavvurni bermaydi. Ammo, bizning fikrimizcha, reytingni baholash eng istiqbolli hisoblanadi, chunki u ko‘proq ko‘rsatkichlarning qiymatini o‘z ichiga oladi. Ammo bu tizimning yanada samarali ishlashi uchun bank sektori oldida turgan muammolarni tezkorlik bilan hal etish zarur.

Huquqiy tartibga solish muammosi eng keskindir, chunki doimiy ravishda o‘zgarib turadigan qonunlar tufayli bank sektori o‘zgaruvchan sharoitlarga samarali moslashishga vaqt topa olmaydi. Lekin shuni ta’kidlashni istardimki, davlatimiz yuzaga kelayotgan muammolarga o‘z vaqtida munosabat bildirish va ularni o‘z vaqtida hal etishga harakat qilmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. *O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “ 2020-2025 yillarga mo‘ljallangan O‘zbekiston Respublikasining bank tizimini isloh qilish strategiyasi to‘g‘risida”gi 5992-sonli farmoni. 2020 yil 12 may.*
2. *Omonov A.A. Tijorat banklarining resurslarini samarali boshqarish masalalari. I.f.d. ilm. dar. ol. uch. taqd. et. diss. avtoref. – Toshkent, 2008. – 35 b.*
3. *T.M.Karaliyev, O.B.Sattarov va I.F.Sayfiddinov “Tijorat banklari faoliyati tahlili” O‘quv qo‘llanma. “Iqtisod-moliya” T. 2013-yil. 192 b.*
4. *Горбенко М.М. Депозитная политика современных коммерческих банков // Проблемы экономики и менеджмента. 2013. № 5. С. 85–90. http://icnp.ru/sites/default/files/PEM/PEM_21.pdf*
5. www.cbu.uz – *O‘zbekiston Respublikasi Markaziy bankining sayti*